

The background is a painting of a landscape. A dirt path leads from the bottom left towards the horizon. To the right of the path is a fence made of dark wooden posts and a single wire. The sky is a mix of blue, purple, and white, suggesting a sunset or sunrise. The overall style is impressionistic with visible brushstrokes.

Václav Bělohradský

Zaslepená společnost

Eseje z doby těsně před koncem

EDICE SOCIOLOGICKÉ AKTUALITY

Zaslepená společnost

Eseje z doby těsně před koncem

Václav Bělohradský

Recenzoval:

prof. JUDr. Jiří Příbáš, DrSc.

Na obálce je použit obraz Antonína Střížka *Cesta 98*

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2025

Edice SLON – Sociologické aktuality, 50. svazek / řídí Radim Marada

Redakce Alena Miltová

Grafická úprava a obálka studio Designiq

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2025

© Václav Bělohradský, 2025

Cover illustration © Antonín Střížek, 2025

ISBN 978-80-246-6228-2

ISBN 978-80-246-6229-9 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

od roku 2021 součást Nakladatelství Karolinum

*Dejte mi nějaké pentle... ať mohu ozdobit hlavu (Sokrata),
tohoto univerzálního despoty, který je schopen
podmanit si rozmlouváním celé lidstvo.*

JOSEPH HELLER, Nemalujte si to (Picture this, 1988)

*Popíráme konečné cíle: kdyby bytí nějaký mělo,
musel by být už dosažen.*

FRIEDRICH NIETZSCHE, Fragmenty (1887)

*Som späťý so zemou,
ale to nie sú putá...*

ŠTEFAN ŽÁRY, Kotvy a krídla (Vybrané spisy III, 1981)

Obsah

- 11 Místo úvodu
Moje filozofie
jak se mi jeví na prahu stařeckého slábnutí mé mysli
- 15 I **Žijeme v převrácené demokracii**
Když demokracie není halířovým mariášem...
Rozhovor s Danielem Kaiserem
- 31 II **Věř systému, občane!**
- 41 III **Takoví normální blázni**
- 53 IV **Systém člověku vlkem**
- 63 V **Přeludy naší řeči**
- 71 VI **Co jsou režimy řeči**
Ovládnou západní kulturu inkvizitoři?
- 79 VII **Co je svoboda řeči**
A proč je nesnadné dát jí smysl
- 89 VIII **Zahyneme na naši největší ctnost?**
Otázky, na něž jsou dezinformace odpovědí
- 99 IX **Hoře z hojnosti**

- 109 **X Přežije demokracie antropocén?**
Ústavní principy ve věku lidské viny
- 129 **XI Je ještě Evropa domovem kultury?**
Kunderovo přeslechnuté varování
- 137 **XII Konec bipolárního světa**
Proč to dopadlo „docela naopak“
- 155 **XIII Osvobodit pravdy od bludů, díky nimž zvítězily**
- 163 **XIV Miluj sobě podobné, znič všechno ostatní!**
Nápis na jednom z plakátů proti táboru Romů v Římě
- 175 **XV Obrat k identitě**
Kleronacionalismus a devět ostrovů odporu
- 189 **XVI Svět včerejška**
Rekviem za svět, k němuž jsem patřil
- 199 **XVII O jednom velkém učiteli z doby roztržené**
Vzpomínka na Milana Sobotku
- 205 **XVIII Masaryk *ante portas* 20. století**
- 213 **XIX Antipolitický národ v Čechách a na Moravě**
Masarykova Česká otázka
- 221 **XX Olověný vítr**
K nedožitým devadesátinám Československa
- 233 **XXI Stát pevně v oloveném větru?**
Ferdinand Peroutka
O politickém realismu v tragédiích středoevropských států
- 243 **XXII Dva odkazy Václava Havla**
Jiný způsob, jak stát pevně v oloveném větru

- 259 **XXIII Blud opaku**
Virus v české paměti
- 273 **XXIV Transformace jako banka hněvu**
- 283 **XXV Kunderův sen o absolutním autorství**
- 293 **XXVI Rozkoly doby postmoderní**
- 303 **XXVII Zaslepená společnost**
Když nevidět je přikázáním...
- 313 **XXVIII O společnosti spektaklu**
- 325 **XXIX No EXIT**
Od Občana Kanea k Truman Show
- 335 **XXX Miluj vzdáleného svého**
ve věku globalizace
- 345 **XXXI Proti Evropě filozofů**
- 353 **XXXII O konci reprezentativní demokracie**
bez nostalgie
- 361 **XXXIII Korupce jako filozofický problém**
- 371 **XXXIV Demokracie ve věku technonihilismu**
O důsledcích jednoho bláhového snu
- 381 Místo závěru
**Vést s ostatními lidmi spory o názory
je v demokratické společnosti občanskou ctností**
Rozhovor s Petrem Aghou
- 401 **Poděkování**

Místo úvodu

Moje filozofie

jak se mi jeví na prahu stařeckého slábnutí mé mysli

Od mého dětství v padesátých letech mě fascinovalo klubko navzájem se popírajících pravd o nedávné tehdy minulosti, bavilo mě se dozvídat, že některé z nich jsou úředně schválené, jiné zapovězené a je třeba o nich „prozatím“ mlčet. To bylo to, co mě přitáhlo k filozofii ještě jako kluka.

Jako nemnoho jiných považuji dnes humanitní vědy obecně a filozofii zvláště za literární žánr, který si zaslouží mít své místo v dějinách literatury. Ve všech společnostech si lidé vyprávějí příběhy, s jejichž postavami se někdy identifikují, někdy se jich bojí a slibují si, že se jim nikdy nebudou podobat. I když jsou to postavy fiktivní, patří do života národů stejně jako lidé z masa a kostí, vždyť co by zbylo z Francie bez Descartova *Cogito ergo sum*, ze Španělska bez Cervantesova *Dona Quijota*? Co by zbylo z české odolnosti vůči idiotské logice systémů bez Haškova *Švejka*? A co z „obyčejných životů“ nás Evropanů bez *Esejů* Michela de Montaigne či z nás obyčejných Čechů bez příběhů Karla Čapka nebo Bohumila Hrabala?

Jednotlivci i celé národy někdy uvěří, že v makléřském idiomu zvaném *dějiny* mají velkou roli, a proto přehrávají. S empatickou ironií se jejich nepatřičně patetickým diskurzům posmívají frašky – vlastní žánr demokracie. Zaslepující lyrismy a ostrakizující klerikalismy, které ty poblouznělé diskurzy šíří mezi lidmi, jsou invazivním plevem Evropy obecně, a té střední zvláště.

Mé texty inspiruje pojetí pravd jako něčeho, co nás vždy spojuje, nebo rozděluje, co je vždy *mezi* námi, nikdy ne *před*

námi, abychom na to mohli ukázat prstem a říci *Podívej se a už mlč*. Jsou to jen dohody mezi lidmi, některé platí po staletí, jiné nakrátko a jen pro malé party kluků a holek, co spolu mluví. Spousta lidí ty dohody praktikuje pokojně jako každodenní rutinu, jiní se jim vzpouzejí, a proto někdy musí stát na hanbě nebo oddělení od nás nějakou zdí; jiní zase zkoumají, kdo rozhoduje o tom, kolik vlastně pravd smí být a jak spolu souvisejí. A proč mají lidé někdy nutkání některé ty pravdy vyznávat, i přesto, že za to kdysi byli upalováni a dnes končí ve vězení.

Heslo *Pravda vítězí* jsem vnímal vždy jako reklamu na výrobu a prodej materiálních a imateriálních technologií, které pravdy potřebují ke svému vítězství: laboratoře, mučírny, prudké světlo do očí, waterboarding, vivisekce, křížové výslechy. Poslední cíl technologií pravd shrnuje slovo *apokalypsa*. Blasfemicky mi vždy připomínalo název nočního podniku s obsluhou nahoře bez v lichých dnech. Je odvozeno z řeckého *apokalypso*, „odhaluji“ a bylo to slovo kdysi docela obyčejné, třeba si člověk „odhalil“ ucho zakryté dlouhými vlasy, aby lépe slyšel, nebo prasklá kůra stromu odhalila lýko. Pak ale se ho zmocnili křesťané a začala z něj jít hrůza: ohlašovalo, že za „úděsného ječení trub a polnic“ přijde den velké štěry, kdy gardy vybavené ohnivými meči a brýlemi na vidění ve tmě strhnou z duší a těl lidí všechny závoje a nahé je vydají všanc pravdě, která opírá své apokalyptické výnosy o nepopiratelné měření a počítání.

Mé chaotické texty stranily rozhodně tomu, co chce zůstat zahalené, nespočítané a nezměřené. Věřím, že až se na konci každého z našich příběhů setmí, místo „ječení trub a polnic prostě zakokrhá kohout“, jak věřil Vladimír Holan o dni vzkříšení. Někdo pak rozdělá oheň a v jeho mihotavém světle se konečně začne vytrácet rozdíl mezi pravdou a snem, který západní lidstvo teroristicky přecenilo, i když všichni tu tušili, že mezi pravdou a sněním to není buď, a nebo, že *tertium datur* a že jen v tom *tertium* je nám dáno žít.

I mít pravdu je druhem snu, jen sníme, že ji máme. Přišel ale antropocén, doba, kdy se naše sny rychle proměňují ve smíšeninu betonu, plastů, toxických kalů a smrtících částic ze spalování nekromas, která dusí naši domovskou planetu. Je čas se probudit, jinak se lidstvo samo stane neužitečnou nekromasou.

Nietzschke napsal: *Odložme konečně lidské hodnoty tam, kam patří, do kouta, kde mají právo existovat jen jako hodnoty part a mafii. Už vybynulo mnoho živočišných druhů, vyhyne-li i lidský druh, nic nebude ve světě chybět. Je třeba být do té míry filosofovy, abychom uměli obdivovat také toto nic.*

Já to „nic“ obdivoval ve smyslu filozofické výzvy mé generace „konečnost jako otevřenost“. A to znamená přijmout to, z čeho je tento svět udělán, ne jej vidět jako pouhé pomíjivé znamení nepomíjivého „světa pravého“; tento konečný svět, náš domov, náš jediný svět, který až vyschne, bude nic. Kladl jsem odpor „primášům filozofie“ ve smyslu Krausova „primáš mezi mysliteli“, který na zavolání „zahraje transcendentálně lidem do ouška“.

Vyznával jsem nihilismus jako podmínku přátelského vztahu k tomuto konečnému světu, jako třeba Jan Neruda, ten bezmála už opuštěný klasik: *Děj Země je krátce jen vyprávěn /... vylétla jiskřička z plamenu / a zčernalá zpět zas padá /... v tom kratičkém jiskry plání / všechnen si vyžije lidstvo boj / ba všechno i milování.*

I když naše pravdy platí i neplatí jen po „kratičké jiskry plání“, proč by nám to mělo kazit dobrou náladu?

Bylo krásné se s nimi potkat a sdílet je s přáteli.

Ba i s nepřáteli.

Václav Bělohradský

Žijeme v převrácené demokracii

Když demokracie není halířovým mariášem...

Rozhovor s Danielem Kaiserem

Daniel Kaiser

Vstoupili jsme, a je to tak u nás i v Německu, pro nás klíčovém, do éry recese, nebo aspoň hospodářské stagnace. Někteří odborníci odhadují, že to bude dlouhodobý jev. Vás to neznepokojuje?

Václav Bělohradský

Ne, stagnaci беру jako šanci. Varuji už dlouho před závislác-tvím průmyslových států na růstu, věřím v brzké osvobození západních společností od tyranie růstové ekonomiky. Otro-čení růstu HDP vnímám jako pokus uniknout otázce spraved-livého dělení se o místo na naší domovské planetě: dokud celý koláč roste, rostou i části, které nám patří, a jejich růst odsunuje otázku spravedlivé dělby koláče na nějaké vzdálené potom. Kult růstu funguje jako inhibitor poptávky po spravedlnosti. Kdyby se růst koláče zastavil, museli bychom hledat legitimní principy dělení se o něj – a to je zdroj kolektivní úzkosti a nejistoty.

V souhrnu řekněme, že deficit legitimních principů dělení se o koláč, který společně pečeme, je kompenzován ideologií jeho růstu. Tyranie růstu je tak důsledkem deficitu legitimnosti, který charakterizuje západní modernost po smrti Boha, aby-chom použili klasickou formulaci.

Co je na vynuceném dělení zisku legitimního?

Slovo *vynucené* zní ve vaší formulaci nepřátelsky vůči lidské svobodě jako v povrchní interpretaci slavné maximy Barucha

Spinozy: *Svoboda je poznaná nutnost*. Hlubší smysl Spinozova výroku je ale v tom, že jen svobodný člověk se může rozhodnout pro nejsprávnější řešení, že špatné rozhodnutí je vždy plodem nějakého předsudku nebo zaslepující emoce. Ke svobodě patří i ono těžké, vážné konstatování *Es muss sein!* (Musí to být!) ze 4. věty Beethovenova smyčcového kvartetu, opus 135, jehož existenciální rezonance v příbězích jednotlivců je jedním z motivů v Kunderově románu *Nesnesitelná lehkost bytí*.

Vědecký pojem *planetární meze* vymezuje limity lidské činnosti, jejichž překročení by ohrozilo přírodní systémy, nezbytné pro přežití lidstva. Týkají se například změn klimatu, úbytku stratosférického ozonu, okyselování oceánů, biochemických toků, využití sladké vody, změny ve využití krajiny, ztráty biodiverzity atd. Jen člověk zotročený společností konzumního spektaklu se neumí rozhodnout pro toto planetární *Musí to být!*

Obecně sdílené principy dělení se o pozemské statky, včetně vztahů k jiným pozemským bytostem, si definujeme jako formy legitimnosti. V základu slova *nomos*, tedy zákon, je podle Carla Schmitta sloveso *nemein* – pást. Legitimní legalita je tedy to, co umožňuje lidem pást v míru svá stáda na jedné Zemi, podělit se o místo na ní.

Jako dítě jsem si oblíbil pohádku *Jak sedlák dělil husu*, pořád mě rozesmávala. Vypráví o sedlákovi, který nese darem pánovi pečenou husu, aby od něj výměnou dostal nějakou výhodu. Pán ho požádá, aby husu spravedlivě rozdělil mezi jeho matku, jeho ženu, dva syny a dvě dcery. Sedlák pak stanoví tyto „legitimní“ principy dělení husy: jeho matka sedí doma, dostane tedy biskupa, otec je hlava rodiny, dostane tedy hlavu, žena tou hlavou otáčí, dostane krk, dcery již brzy vyletí z hnízda, dostanou tedy křídla, synové naopak nohy, protože brzy odejdou z domu. To, co jeho narativ nikomu nepřisoudil, si sedlák legitimně přisvojí. Ta pohádka je hlubokou metaforou pojmu *legitimita*, jak se rozvinul v liberálně demokratické politické kultuře.

Západní civilizace se zrodila z ducha filozofie a filozofie ve své nejhlubší podstatě je vyprávěním příběhů, z nichž odvozujeme legitimní principy sdílení společného světa: v jakém smyslu žijeme v jednom společném světě, staří i mladí, živí i mrtví, konipásci i brontosauři. Není to jednoduché, jak třeba odpo-

vědět na otázku, zda toho máme víc společného s naší fotografií, nebo s housenkou? Všechny typy moderních legitimizujících narativů mají v sobě vepsanu touhu po světě, který se bude podřizovat naší vůli, našim plánům a hodnotám: kontrolovat a disponovat je způsob, kterým pobývá moderní člověk ve světě. Dovolte ještě jednu malou alegorii. Značka Foodora, dříve Dáme jídlo, spustila kampaň, postavenou na heslu *Protože chci!*. Má zbavit zákazníky každé inhibice, každých obav ze svobodné volby, třeba pizzy k snídani. Na jejich webové stránce čteme: Pod heslem *Protože chci!* chceme ukázat, že rozhodně není ostuda, když si umíme udělat radost – tedy že není ostuda objednat si cokoli kamkoli.

To je hédonismus, ne?

Spíš exhibice svévole, v jedné televizní reklamě například přinesou někomu do kinosálu jakousi krabičku s jídlem, ten vstane a diváci, místo aby ho okřikli, tleskají jeho zvolání *Protože chci!*. Jen tenká linka odděluje západní kult emancipace od egocentrické bezohlednosti, vždyť celá západní modernost krouží kolem kultu emancipace od závislosti na tom, co jsme si sami nezvolili, co už neumíme měnit, co „musí být“ a my musíme umět to přijmout. Západní civilizaci vyznačuje proto i tragický nedostatek úcty k přirozeným mezím emancipace, její hysterický kult se tak proměňuje v dětinskou vzpouru proti bio-socio-historické situovanosti člověka v přirozeném světě.

Svévole vepsaná do hesla *Protože chci!* se začíná vztahovat i na naši biologickou identitu.

Máte na mysli i ideologii transgenderismu?

Ano, pokud se z výjimečné zkušenosti uvěznění v cizím těle stane ideologie, jak jste o tom tady nedávno hovořil s Waltem Heyerem, mužem, který se stěhoval z těla ženského do mužského a zpět. Po tisíciletí byla přece v naší kultuře identita myšlena jako osud a umění se s ním vypořádat jako pevný základ naší osobnosti. Jsou i pouta, která umět přijmout, je osvobozující, jako například závislost lidí na pozemském *bios*.

Na kritice růstu byla založena zelená ideologie. Ale zelení se dnes úplně upsalí teorii lidmi zaviněného globálního

oteplování. Není tato klimatická ideologie útokem na demokracii?

Žižek připomíná, že ochota vzít na sebe vinu za ohrožení životního prostředí má v sobě i cosi útěšlivého, vždyť pokud jsme to zavinili, můžeme to i napravit změnou našeho chování, záleží jen na nás. Pro člověka zformovaného západní vírou v účinné odčinění vlastní viny je nesnesitelné být bezmocným viníkem nějaké katastrofy.

Mám rád Nietzscheovu skeptickou radu, ptát se vždy, když pravda zvítězila, jaký blud za ni bojoval. Ano, vítězné pravdy je třeba především osvobodit od mocných bludů, díky nimž zvítězily. Platí to i o zelené pravdě, i tu je třeba osvobodit od mocných bludů, které se v ní usadily.

Výraz *útok na demokracii* je mi ale vždycky svrchovaně podezřelý, většinou je to výzva k ostrakizaci těch, kdo kladou relevantní otázky, které většinová společnost vždycky vnímá jako subverzivní. Já jsem si neprávem vysloužil reputaci postmoderního popírače role pravdy v politice a veřejném prostoru vůbec. Ve skutečnosti jen tvrdím, že každá pravda je historicky situovaná událost – tady si vypůjčuji výraz Badioua –, která má své věrné svědky a své obětavé hlasatele. Bez radikální proměny sebe sama společnost nemůže přijmout jejich poselství, proto se ti, jejichž privilegia jsou tou změnou ohrožena, snaží omezit rezonanci pravd-událostí ve veřejném prostoru, delegitimizovat jejich hlasatele jako extremisty, dezinformátory, dezoláty, jejichž výroky je třeba považovat za příznaky mentální poruchy. Svědci pravdy-události společnost buď opravdu promění, nebo skončí zapomenutí, nebo ve vězeních či blázincích. Někdy se ale odamtud vracejí jako hrdinové a vyslouží si sochu na náměstí.

Liberálně demokratické elity nemohou bez kulturní hegemonie vykonávat svou moc demokratickými prostředky. Hegemonii mají ty oligarchie, které kontrolují to, co většina lidí nevnímá jako politické, ale jako normální: díky normalizaci určitých pojmů se teprve stávají oligarchie elitami, tedy nositeli obecně sdílených hodnot. Subverzní otázky odhalují politický obsah toho, co je údajně normální, a taková „denormalizace normálního“ způsobuje pád staré hegemonie. To se na Západě v minulosti podařilo třeba feministkám, dělnickému hnutí, rasově či sexuálně diskriminovaným menšinám.

V současnosti kladou nejdůležitější subverzivní otázky hnutí zelená. Proč se liberálně demokratické elity snaží ty otázky přehlúšit nebo přesměrovat, je jasné: co je politické, je možné změnit, co je normální, zdá se neměnné. Politizace znamená, že to, co se má masám jevit jako přirozené, se nyní ukazuje jako něco, co lze změnit politickým rozhodnutím.

Akorát že hegemony se mezitím stali právě zelení.

A klimatickou politiku, což je pokus o změnu našeho životního stylu, prosazují bez ohledu na přání voličů.

Evropský Green New Deal nám předpisuje, co máme dělat do roku 2050, a je vlastně zneplatněním asi patera příštích voleb.

To je přehnané tvrzení, myslím. Zelení aktivisté mají daleko k tomu být hegemony, tedy kontrolovat to, co lidé považují za normální, to spíš korporace úspěšně lakují své zájmy na zeleno. Nicméně ano, volby už dávno negenerují většiny, jejichž autorita by byla dostatečně legitimní k předdefinování kolektivních cílů, jsou to spektakly financované právě těmi, které je nutné porazit, chceme-li uhájit náš pozemský domov v kosmu před suchem, požáry, povodněmi a jedy.

Napsal jsem kdysi, že demokracie přežije všechno, s výjimkou zákonů na ochranu demokracie. Chci tím říci, že pod záminkou ochrany demokracie se zavádí preventivní cenzura a systematická diskvalifikace subverzivní komunikace, v níž se spolu domlouvají nikým neautorizovaní aktéři – dnes jde především o kontrolu sociálních sítí. „Síla demokracie tkví v absenci podstaty, jedno stanovisko potírá druhé,“ napsala Tereza Matějčková. Každý zákon na ochranu demokracie etabloje nebezpečnou ideu, že demokracie má mít nějakou podstatu, že moc je vyhrazena určité třídě *moci-hodných*. Nedivme se, absence podstaty vždycky vyvolává úzkost.

Když ořežeme teorie demokracie na holou kost, řekneme, že je to systém, který maximalizuje pravděpodobnost, že si lidé zvolí změnu spíš než katastrofu. V každé demokratické společnosti se spolu perou ve veřejném prostoru ti, kdo se snaží změnu urychlit, protože věří, že jinak přicházející katastrofa zničí náš svět, s těmi, kdo naopak považují hlasatele katastrofy za podvodníky zneužívající nekompetentnost obyčejných lidí; spor o klimatické změny je toho poučným příkladem.

Protesty se často odehrávají na pokraji destruktivního násilí, ale pokud naléhavá témata mohou volně rezonovat ve veřejném prostoru a měnit vědomí lidí, ti si většinou zvolí změnu místo katastrofy.

Nestalo se náhodou to, že klimaskeptici byli úplně delegitimizováni? Disentním vědcům se ruší přednášky, nepublikují se jim studie, jsou označováni za pomatence.

Znovu: zelená hnutí hlásají, že jsme se ocitli v klimatické nouzi, a proto je nutné vyhlásit výjimečný stav, jinak se nevyhneme ekologické katastrofě. Lidstvo trpí, umírá – volala Greta Thunbergová v OSN a generální sekretář António Guterres se k ní přidal ve jménu svých vnuků. Do politiky proniká netolerantní apokalyptický tón.

Výrazem *duch marginality* označuji fakt, že strany spolu soutěží ve volbách o právo navrhnout zákony závazné pro všechny občany, ovšem jen pod podmínkou, že vítězství jedněch nepřinese likvidační porážku druhých, ale jen omezené alternativy k jejich plánům. Vítězství bude marginální, ne totální, zvýší mi daně, ale nevyvlastní majetek. Apokalyptické instance naopak vyžadují totální vítězství jedněch a totální porážku druhých, jako například boj na život a na smrt proti moci oligarchů fosilní ekonomiky, kteří svým jednáním ohrožují základní lidské právo přežít na této Zemi. Demokracie tak přestává fungovat, protože bez vzájemné legitimizace soupeřů, kteří neusilují o to, totálně porazit jeden druhého, je demokracie neefektivní systém vládnutí.

Řekněme trochu komplikovaně, že kauza zelených vyvolává deficit marginálnosti, protože fosilní magnáti musejí být totálně poraženi, když přece ohrožují naše právo žít na této Zemi! To už není politické soupeření, to je boj na život na smrt, v němž je vše dovoleno. Je možné řešit takové kauzy demokraticky? Nevím.

A pro vás je tedy demokracie ještě dostačující systém, nebo byste postoupil k záchraně planety tím, že nás zdráhavě totálně porazíte?

Když demokracie přestává být halířovým mariášem, když je v sázce příliš mnoho, *duch marginality* kolabuje a společnost se

neudržetelně polarizuje. Svrchovaná moc vyhlašuje výjimečný stav, aby krizi výjimečnými prostředky rychle vyřešila a společnost se pak mohla vrátit ke hře podle pravidel – k normalitě. Problém kauzy zelených je v tom, že není žádná normalita, k níž bychom se mohli vrátit, vždyť právě normální fungování kapitalismu nás do krize antropocénu strhlo.

Když mluvíme o demokracii, co je dnes démos?

Současná demokracie je v jistém smyslu inverzní, převrácená: posiluje právo každého z nás patřit k nějaké chráněné menšině, oslabuje ale právo pro rozvoj demokracie nejpodstatnější – být čas od času součástí většiny, která má dostatečnou legitimnost k tomu, aby mohla měnit zákony a kolektivní cíle. Po celém světě se množí většiny s velkým deficitem legitimnosti – hesla jako *Nejste můj prezident* jsou typickým fenoménem této doby. Když nemají občané šanci patřit k legitimní většině, která může měnit zákony a kolektivní cíle, je demokracie jen chatrnou mediální konstrukcí.

Deficit *majority rule*, pravidla, že vládne většina, je překryt ideologií v modu fetišismu, jak tomu říká Žižek. Označuje tak přimknutí se k nějaké iluzi, abychom se mohli smířit s nějakou nesnesitelnou pravdou. Tou iluzí, k níž se Západ přimyká, je obsesivní koncentrace na práva LGBTQ komunit, která ale jen maskuje fakt, že prudce ubývá reálných možností prosadit alternativní legislativní projekty.

Například?

Prezident Obama na fóru své nadace *My Brother's Keeper* při debatě o zabití George Floyd policistou prohlásil, že byl ze své institucionální role frustrován. Stěžoval si, že žádnou z reformních iniciativ, se kterými jeho administrativa přišla, se nepodařilo přetavit v dostatečně odvážné kroky, jak by si bývali přáli.

A Vojtěch Pecka v knize *Továrna na lži* píše: „... vyhrát volby je jedna věc a prosadit klimatickou legislativu proti odporu fosilní lobby je věc druhá. Obamova administrativa přišla s návrhem zákona na zavedení... obdoby systému emisních povolenek v EU... Ten se podařilo prosadit ve Sněmovně reprezentantů a v létě roku 2009 směřoval zákon do Senátu... (Lobby)

AFP (*Americans for Prosperity*) využilo frustraci spojenou s nástupem světové finanční krize a odstartovalo kampaň... A Obamův zákon omezující emise oxidu uhličitého nikdy nezískal dost hlasů na to, by prošel Senátem. USA jako největší znečišťovatel opět zůstává mimo hru.“ V získávání prostředků pro kampaně a antikampaně občanská společnost nemá šanci konkurovat úspěšně fosilním korporacím.

V České republice si můžeme připomenout třeba bezmoc občanů v kauze prolamování limitů těžby hnědého uhlí nebo sporů o podřízení developerských projektů zájmům obyvatel. Neschopnost občanů stát se *démos* a krizové situace řešit prosazením legitimního legislativního projektu je příznakem nízké míry demokracie: zatímco naše aktivní občanství slábne, politici podupávají s výrazem obránců demokracie na různých Prague Pride. Hrozí, že nám z demokratických svobod zbude jen právo jít se vyčurat na záchody vyhrazené opačnému pohlaví. Pokud tedy měříme míru demokracie počtem chráněných menšin, k nimž smíme patřit, jsou například USA a státy EU velmi demokratické státy; pokud ale ji měříme možností vytvořit většinu – *démos* – a změnit vývoj společnosti, jsou jak USA, tak EU velmi nedemokratické.

V hlubším smyslu se občané přetavují na *démos*, když přitáhnou pozornost k zamlčeným otázkám, které začnou rezonovat ve veřejném prostoru a sjednotí občany, řečeno vzletně, v jeden lid. V době, kterou si zvykáme nazývat *antropocén*, za takové téma považují návrat na zem, jak říká Bruno Latour, tedy vědomí planetárních limitů, které ekonomický růst nesmí překročit, protože jinak by byla nevratně ohrožena obyvatelnost planety. Démos reprezentuje v době antropocénu legislativní projekt, který nazvěme *Nomos Země*. Aktuální otázka ale je, zda ještě vůbec existuje nějaký veřejný prostor, v němž by mohla rezonovat témata, která by z nás udělala jeden lid.

Démos je v podstatě agregace názorů, ale udržuje si mediální sféra, která veřejný prostor pohlcuje, ještě názorotvornou funkci? Názor není nějaké *Protože chci!*, jeho legitimnost je dána tím, že obstál v argumentovaném střetu s druhými. Už jsme řekli, že tajemstvím fungujících demokracií je duch marginality. Když naopak jde takříkajíc o vše, systém je přetížen a selhává. Apokalyptický tón nemůže žádná demokracie dlou-

hodobě přežít. Zelení zastupují politický projekt, který vyžaduje ne marginální, ale totální změnu; současně ale řešení jejich kauzy nelze prokrastinovat donekonečna. Dá se uniknout z těch kleští? Demokracie je halířový mariáš, umírněnost jako obecný postoj je podmínkou jejího efektivního fungování. Kauza zelených, když ji tedy vezmeme vážně, umírněná být nemůže, nejde v ní o halíře, ale o všechno!

Psal jste nedávno o tom, že se u nás vrací duch padesátých let. Bylo to ve finále prezidentské kampaně, kdy vás takhle negativně zaujalo heslo štábu Petra Pavla: *Jeden za všechny, všichni za pravdu*. Taky ale v posledních měsících víc než dřív pronásledujeme různé úchylkáře. To je všechno pravda, ale mluvit hned o duchu padesátých let?

Řekněme především, že to, co se zatím vrací, není tělo – tedy kriminály –, ale jen duch padesátých let, i když, pravda, jak víme z filmových hororů, duchové se rádi vtělují. Československá padesátá léta představovala v kontextu evropského komunistického hnutí jedinečný fenomén. Vyznačuje ho neuvěřitelně úspěšné propojení kýčové a naivně nacionalistické obrozenecké literatury s komunismem, jak to vymyslel a prosadil Zdeněk Nejedlý. Do tužeb buditelů národa byl tak vepsán komunismus jako pravé jméno jejich velkého cíle – obnovit a zajistit bytí národa. Traumatizující úzkost ze smrti národa našich obrozenců se tak politizuje a komunisté se stávají dědici nejlepších tradic národního obrození, Jan Hus socialistou, reakční sametově feudální kniha *Babička* literárním kánónem a konečně síla slovanského Ruska jakousi definitivní garancí obnoveného bytí národa.

Český socialismus načichl národoveckými bájemi, falešnými rukopisy a zrádnými zlosyny, jimž ale dobrý český lid stíná hlavy, s moudrou podporou kněžen a jiných postav z vybájené minulosti. Brzo pak začal páchnout krví, katoličtí spisovatelé byli odsuzováni na desetiletí do žaláře jako zrádci, kteří ve spolčení s nepřáteli Slovanů opět ohrožují bytí národa, protože pomlouvají jeho pokrokové tradice a chválí třeba Lipany a Bílou horu. S. K. Neumann je ve svých polemikách nejpodlejší představitel tohoto pojetí literatury jako války, vzpomeňme na výrazy jako „inteligentčik“. Však jsem už mnoho-

krát připomenul, že podle svědectví Jaroslava Seiferta se ho S. K. Neumann na smrtelné posteli (zemřel 28. června 1947 – pozn. red.) ptal, zda už pověsili Peroutku (srv. Jaromír Hořec, *Doba ortelů*, Brno, 1992). Ostrakizace se stala obecně používaným nástrojem české kulturní politiky, jako by kultura byl nějaký klub, z něhož lze vyloučit rasově, případně ideologicky nevhodné členy.

Česká politická kultura byla vždycky velmi antiliberální, byla nesena ideologií sametového feudalismu. Hodná kněžna má k lidu blíž než k správcům a lokajům na svém panství. Jako deus ex machina dá jednomu práci, druhého ochrání před nespravedlností, třetího pokárá. Až se zbavíme těch, kdo stojí mezi kněžnou a lidem – stranou a lidem v pozdějším vydání této pohádky –, zavládne pravý socialismus. No a po Velké sametové nakonec opět zavládla zlidovělá touha po jakémsi sametovém neofeudalismu – nedůvěra k trhu, k politickým stranám a institucím vůbec. Dobrý král Václav, kníže Karel a třeba Baťa v čele pilného soukromovlastnického lidu, pod prozíravým velením *slušných lidí*, nás povedou k blahobytu.

Já sám Karla Schwarzenberga obdivuji, je to vzdělaný, vtipný a kriticky myslící muž, kterého jeho původ naučil vidět jaksi přirozeně současnost v historických souvislostech. Jako kandidát na prezidenta se ale stal maskotem moralizujících představitelů sametového neofeodalismu, kteří prezidentskou volbu pojali jako další boj o duši národa. Byl upraven na pankáče s výtvarným odkazem na antimonarchistickou punkovou skupinu Sex Pistols. Vrcholu trapnosti bylo dosaženo, když členové českého PEN klubu zpívali na jeho podporu jakousi veršovánku: „Kníže má k lidu blíže, když je třeba, tak pomůže.“ Ještě je to k nalezení někde na YouTube.

Nezasloužil si být součástí tak ubohé politické klauniády.

Mluvíte o unikátní směsi krutosti a národovectví v českých padesátých letech. Jak by tato směs mohla být relevantní ještě dneska?

To opravdu odpudivé na padesátých letech nebylo holé násilí, libovůle moci a bezpráví, ale propojení této nelidské krutosti s tupým národně obrozeneckým narativem. Podařilo se to jen proto, že jedovaté sémě Nejedlého a Štolla padlo do kultury

kontaminované identitárním patosem. A přetížené – vždyť po víc než jedno století u nás básničky nahrazovaly stát, politickou reprezentaci a mezinárodní subjektivitu národa.

Stále znovu hrozí masivní návrat „pravdoláskařského“ kýče, kde politika není hledání racionálního kompromisu mezi nositeli různých zájmů, ale bojem pravdy se lží, jako by tragédií dějin nebylo, že tu jedna pravda a jedna láska bojuje proti jiné pravdě a jiné lásce. Proto mně připadá tak varovné „husitské“ heslo z prezidentské volební kampaně *Jeden za všechny, všichni za pravdu*.

Na okraj tohoto tragikomického příběhu dodám, že mám rád jednu hlášku ze hry Davida Záborského *Herec a truhlář Majer mluví o stavu své domoviny*: „Ztratili jsme sto let tím, že místo vymýšlení nového jsme se snažili říci česky to, co jsme už dávno uměli říci německy.“

Myslím, že těch ztracených sto let se strašně podepsalo na všem, ale na naší politické kultuře především.

Nedávno zemřel váš přítel Milan Kundera. Ten mimo jiné na Západě v půli osmdesátých let revitalizoval pojem *střední Evropa*, stala se z toho tehdy dokonce velká móda. Je ten pojem ještě užitečný?

Kunderova interpretace střední Evropy byl utilitaristický konstrukt, který měl donutit západní čtenáře číst jeho dílo ne jako svědectví o komunismu, ale jako součást střeoevropské, především vídeňské modernosti, do níž patří spolu s autory jako Broch, Musil, Kafka, Hašek. Jejich výklad bylo podle Kundery třeba osvobodit od uvěznění v klecích národních literatur: Hašek – slovanská literatura, Kafka a Musil – německá. Historicky přece patří do jedné střeoevropské civilizace.

Můj přítel, českoamerický historik Milan Hauner, napsal právem v dopise uveřejněném v Tigridově *Svědectví*, že Kundera jako romanopisec chladně a filozofickým způsobem pitvá lidskou přirozenost, ale že „jako esejista podléhá iluzím a překrucuje historická fakta, zvláště právě ve vámi zmíněném eseji *Střeoevropská tragédie*“. Příkladem jedinečného vkladu střední Evropy do pokladnice světové kultury je pro Kunderu Pražský lingvistický kroužek, který ale založili tři Rusové – Roman Jakobson, Nikolaj Trubeckoj a Sergej Karcevskij.

V žádném případě nebyla „habsburská“ střední Evropa mnohonárodní vlastí, kde by se pěstovala „maximální rozdílnost na co nejmenším prostoru“. Produktem střeoevropské kultury byl také Hitlerův likvidační antisemitismus a poválečné masové deportace národnostních menšin. V knize reportážních vzpomínek „Tržiště senzací“ Egon Erwin Kisch vzpomíná na vztahy Čechů a Němců, jak je poznal od konce 19. století do první světové války. Píše například: „S půl milionem Čechů města Prahy nepěstoval Němec žádné styky mimo styky obchodní... Německá a česká universita, česká a německá technika, si byly tak vzdálené, jako by jedna byla na severním a druhá na jižním pólu. Každá ze sta kateder měla svůj protějšek na druhé jazykové straně, ale nebylo ani jediné společné budovy, nebylo společné kliniky, společné laboratoře, společné hvězdárny ... nebylo společné odborné knihovny... Pro botanickou zahradu jedné university objednali rostlinu z Jižních ostrovů, kterou bylo možno vidět kvést v botanické zahradě druhé university, kdyby tomu nebyla zabraňovala zeď.“

Nacionalistická přehrada mezi národnostmi znechutila i Alberta Einsteina při jeho nedlouhém profesorském hostování v Praze. V Magazínu Univerzity Karlovy (6. 4. 2021) Forum se dočítáme, že „ho popuzovala nacionální animozita mezi pražskými Němci a Čechy. Ironizoval například, jak byl důrazně vyzván některými kolegy k nákupům pouze v německých obchodech. Němci přitom tvořili jen asi pět procent obyvatelstva. To pro Einsteina, který právě přijel z tolerantního Švýcarska, bylo nepochopitelné. Bohužel, akademické komunity z české a německé části univerzity se obecně také nestýkaly... Není doklad o vědecké spolupráci Einsteina s českými fyziky té doby...“

A není také pravda, že obyvatelé střední Evropy nebyli dobyvační, ve skutečnosti s velkým nadšením polonizovali, maďarizovali, čechizovali své oběti a možná víc a krutěji než jejich velcí sousedé. Nacionalismus malých národů je totiž zaslepenější než nacionalismus těch velkých.

Přes mé historické a geopolitické výhrady k jeho pojetí střední Evropy mě s Kunderou spojoval obdiv k literatuře a filozofii z éry soumraku rakousko-uherské říše, jasnozřivých

svědků její dlouhé agonie. Jsem vděčný Milanu Kunderovi za to, že po celé jedno desetiletí mě často zval, abych vedl semináře v jeho oddělení na EHESS (Vysoká škola společenských věd v Paříži – pozn. red.). Klíčovým tématem soumraku říše byl pokus uniknout z politického chaosu, vyvolaného dravým tlakem silících nacionalismů, k totálně odpolitizovanému zákonu, k *litera legis*.

Nazvěme takovou víru v to, že jen dokonale neosobní fungování legálního aparátu je schopné držet pohromadě státní celek, v němž přebývají, jak psal Palacký, národy mnohé, původem, jazykem, dějinami a mravem znamenitě rozdílné – ultralegalismus.

To nevím, jestli ultralegalismus je nosný pro ožívání středoevropské vzájemnosti.

Však také útek k neosobnosti paragrafů říší nezachránil: legalita, která trpí deficitem legitimnosti, je velmi ořesitelný základ státu. Bylo třeba hledat jinou nadnárodní legitimnost jako pevný základ rakousko-uherské legality. To se ale nepodařilo. A tak se ve střední Evropě dal do pohybu proces, který Grillparzer shrnul ve větě „Od humanity přes nacionalitu k bestialitě.“

Ve všech svých formách středoevropská literatura před ultralegalismem varovala. I soumrak současné Evropy charakterizuje utopie, která chce redukovat legitimnost zákonů, rodící se vždy z neopakovatelné a rozporné komunikace mezi lidmi, na legalitu, na neosobní fungování pravidel. Hrozí, že bude platit strašná doktrína, podle níž co je legální, je i legitimní. Uzavěřela by se tak tisíciletá historie západního liberalismu, v němž naopak co je legitimní, není nikdy zcela legální; a co je legální, není nikdy zcela legitimní – napětí mezi těmi dvěma póly je solí života.

I naše diskuse kolem jmenování Roberta Fremra ústavním soudcem se točily kolem staré otázky neredukovatelného napětí mezi legitimností a legalitou. Soudil podle zákona, ale „znalost zákona, pane kolego, neomlouvá“, jak říká jeden soudce druhému v jednom Kemelově kresleném vtipu.

Často připomínám nostalgickou úvahu Franze Werfela o zániku rakousko-uherské říše. Kulturní i etnická středoev-

ropská rozmanitost nesmí být dána v plen nějakému *melting pot* jako v Americe. Rakouské národy, psal Werfel, by musely dostat čas postupně uvadat a padat do země jako podzimní listí, aby se mohly přetvořit v postnacionální humus říše, z něhož by teprve mohlo vyrůst vědomí středoevropské vzájemnosti. Ale místo mírového podzimu přišlo válečné *jaro národů*, křiklavé barvy vlajek a nové hranice, i starý prodavač pečených kaštanů, o němž vypráví Joseph Roth, potřeboval teď pas k výkonu svého povolání.

Přišla také doba profanace, po hospodách bývalých říšských periferií se parodovala náhle nepatřičná vznešenost císařství. Jakýsi bavič si nasazuje na hlavu papírové repliky koruny a pošklebuje se jejich starobylé důstojnosti. Hrabě Morstin je zhnušen a císařovu bustu na svém pozemku nechá slavnostně pohřbít, jak vypráví Joseph Roth v povídce *Císařova busta*.

Jaké naděje a jaké protisvěty byly pohřbeny spolu s tou bustou? A co je z naší středoevropské identity pohřbíváno v groteskním pokřiku *Jsmě Západ*. Jako bychom o tom rozhodovali my, a ne ti, kdo nás za Západ uznají, jen když se jim to hodí.

A co tedy z pojetí střední Evropy přetrvalo dodnes?

Geopoliticky je na střední Evropě podstatné to, že v její kultuře je silně zakořeněn odpor ke státům, které světovládu považují za svůj manifest destinie (angl. zjevný osud – pozn. red.), které samy sebe neumějí myslet jinak než jako střed světa, dnes především USA. Nejsme Západ, jsme Středoevropané, historicky i geopoliticky, v minulosti jsme byli často oběťmi přehlíživého provincionalismu velkých národů – řečeno s A. J. Liehmem – a jejich spasilských komplexů.

Přimlouvám se za víc středoevropské skepse ke světodějně roli velmocí.

Tady se nemůžeme vyhnout otázce, jestli jsme my z východu, respektive středu Evropy přispěli k západnímu intervencionismu po světě posledních dvaceti let.

Zásadně! Zlomovým vystoupením v kanadském parlamentu v roce 1999 zahájil Václav Havel tragickou éru ideologie *militaristického humanismu*, což je pojem německého sociologa Ulricha Becka. Havel v Ottawě řekl o nelegálním bombardo-

vání Jugoslávie, že je to „pravděpodobně první válka, která se vedla ne ve jménu zájmů, ale etických principů a hodnot. (...) Tato válka nadřazuje lidská práva právům států, Jugoslávie byla napadena bez mandátu OSN, protože NATO jednalo z úcty k zákonům, které stojí výše než státní svrchovanost. Jednalo z úcty k právům lidstva, jak jsou ustavena jak svědomím, tak i mezinárodním zákonem.“

Žižek komentuje Havlův militarizovaný humanismus, u nás lidově nazývaný „humanitární bombardování“ (ten výraz Havel nikdy nepoužil) takto: „lidská práva... a lidská důstojnost mají své nejhlubší kořeny někde mimo vnímatelný svět, zatímco stát je výtvar lidský... dovolává se vyššího práva..., jako by říkal, že armádám NATO bylo dovoleno porušit mezinárodní právo, jelikož jednaly jako přímé nástroje Božího práva. Je to jasný případ náboženského fundamentalismu.“

Je paradoxem lidskoprávního atlantismu, vojenských intervencí NATO na obranu lidských práv, že o tom, či práva jsou lidská a či ne, rozhodují jen ti, kdo intervenují.

Máte nějaké vysvětlení, proč historicky spíš zdrženlivý Václav Havel později tak podpořil neokonzervativce, což je bez debat nejdestruktivnější proud, jaký se kdy v americké zahraniční politice objevil?

Proč se Václav Havel, jehož *Moc bezmocných* je jednou z nejvýznamnějších inspirací mé poslední knihy *Čas pléthokracie*, stal reprezentantem militaristického humanismu, si umím vysvětlit jen jako kompenzační reakci na to, že na poli české politiky zvítězil Václav Klaus, neoblomný zastánce standardních struktur demokracie. Václav Havel tedy svou vizi občanské angažovanosti mimo politické struktury projektoval do zahraniční politiky Západu pod americkou hegemonií. Když se mu, zdá se mi, nepodařilo prosadit mimostranickou angažovanost na domácí politické scéně, soustředil se tedy na západní zahraniční politiku a tam se to podařilo. Co jsou strany na domácí scéně, jsou v zahraniční politice státy, a jak strany, tak i státy jsou dvě staré struktury, které musejí být podle Václava Havla překonány ve jménu hodnot vyšších, než jsou státní či stranické zájmy.

Mezi pólem národní politiky, který reprezentoval Klaus, a pólem politiky světové, který reprezentoval Havel, se roz-

běhla konfrontace, v níž Západ byl idealizován v jeho světovládné roli prosazování vyšších hodnot, a naopak česká politika byla prezentována jako toxická „česká bramboračka“ a naše úspěšná transformace v devadesátkách redukována na pouhou gangsterku a pak zas na *Babišov* atd. Jako bychom se za českou politiku museli stydět ve srovnání s jinými státy v EU, jako by v devadesátkách desetitisíce poctivých podnikatelů neslavily obdivuhodný úspěch. Česká politická kultura se tak propadla do polarizace, z níž nevidím východisko.

II

Věř systému, občane!

Nedávno server i-rozhlas.cz představil prý historicky první systematický pokus o popis toho, jak zdejší společnost podléhá dezinformacím a konspiracím – výzkumný projekt *Společnost nedůvěry*, připravený ve spolupráci s institutem SYRI, jenž propojuje Masarykovu univerzitu, Karlovu univerzitu a Akademii věd ČR. Prezentace výzkumu překvapuje nereflexivním konformismem a mobilizačním slovníkem. Například: „Každý, kdo je pak jen částečně nastavený pro to, aby institucím nevěřil..., se může... dostat na skluzavku, na jejímž konci je rozpad důvěry ve stát... unikátní průzkum Českého rozhlasu ukázal, že pokud člověk nedůvěřuje společnosti ani jejím institucím, jako jsou vláda, parlament, úřady či média, otevírá se prostor pro konspirace a dezinformace... klíčová je totiž podle výzkumu důvěra v politický systém a státní instituce, kterou konspirace a dezinformace podřívají... obecná míra dezinformací může společnost znejistit a fungovat jako rozvratný prvek.“

Kultura radikální nedůvěry v systém, inspirující občanský aktivismus v západních zemích od vzpurných šedesátek, je tak nepřímou označena za patologický stav mysli, který by se mohl šířit jako epidemie a rozvrátit celou společnost. Intelektuál zformovaný v těch letech by mohl připomenout, že dezinformace v minulosti šířili především představitelé systému (zmiňme třeba ty americké o zbraních hromadného ničení v Iráku); a mohl by se také ptát, proč by ztráta důvěry v aparát systému nemohla být příležitostí k osvobozující revoluční změně.

V novém kontextu by úkolem sociálních věd měla být ochrana důvěry v systém, kterou rozvracíjí alternativní zdroje informací a decentralizovaná komunikace: dokonce by prý ve spolupráci se zodpovědnými novináři měly „nabídnout kotvu lidem neukotveným v této převratné době“. Takové přimknutí se k systému je historickým zlomem v dějinách sociálních věd, v rozporu se svou tradicí „ostražitosti k systému“ by nyní měly ve veřejném prostoru šířit „ostražitost k jeho kritice“, jak dokazují výrazy „podrývat důvěru ve stát a instituce“ nebo „rozvratný prvek“.

Hrozí, že pod hlavičkou boje za větší rezilienci společnosti vůči (dez)informacím se humanitní vědy stanou expertním věděním hájícím „řádně organizované“ intence systému proti chaotickým „intencím života“. Všechny režimy – i ty demokratické – mají své mainstreamové normalizační slovníky; takto zaúkolovány by se humanitní vědy staly jedním z takových slovníků *ad usum* moci. A staly by se také nástrojem mobilizace společnosti proti hrozbě, že z voleb vzejdou „většina dezolátů“, jejichž vláda by byla demokratickým paradoxem: jako produkt demokratických voleb by byla legitimní *ex titulo*, ale nelegitimní *ex modo*, protože způsob vlády by byl v rozporu s liberálně demokratickým normativním rámcem.

Nedůvěra k systému, pojatá jako syndrom vykojení a neukotvení občanů, definitivně ukončuje šedesátá léta masové vzpoury proti „duchu systémů“, z jejíhož stylotvorného patosu euroamerická politická kultura čerpala svou radikálně reformní energii po dlouhá desetiletí.

V novém kontextu výraz *důvěra v systém* mění znaménko: z příznaku „zotročené“ (nebo jen líné) myslí se stává občanskou hodnotou, kterou je třeba bránit proti těm, kdo šířením podvrtných narativů rozvracíjí důvěru „v systém, a nakonec i ve stát“.

Bratři ve lži

Protagonista Stoppardovy hry *Rock'n'Roll* z roku 1998, inspirované příběhem undergroundové skupiny The Plastic People of The Universe, shrnuje jádro antinormalizační kultury šedesátek takto: „Všechny systémy jsou totiž pokrevní bratři. Sametová revoluce neměla vyměnit jeden systém za jiný. Musíme začít

znovu u skutečného významu slov. Tím, že dávají slovům nové významy, lžou systémy samy sobě, počínaje označením sama sebe – socialismus, demokracie... Invaze se tak stává bratrskou pomocí...“ Invaze kamkoli, dodejme. Takový stav nedůvěry by byl nyní diagnostikován jako příznak otravy (dez)informacemi, která vyžaduje odbornou pomoc, protože ohrožuje rovnováhu systému.

Ve skutečnosti je přesvědčení, že všechny systémy jsou „bratři ve lži“, nejdůležitějším dědictvím šedesátých let. Na ně je třeba navázat, chceme-li obhájit skutečný význam slov, která systémy znetvořují, aby se vylhaly ze své viny na světových katastrofách: bomby nejsou nikdy humanitární, rozvrat Iráku, Libye nebo Afghánistánu není obranou lidských práv, topící se uprchlíci ve Středozemním moři nejsou předvojem nepřátelské invaze, ale oběťmi civilizačně nezodpovědného západního intervencionismu. A lživý je i výraz *osamělý střelec*: lidí frustrovaných „lží, v níž jsou všechny systémy bratři“, jsou zástupy. Většina z nich své trauma zvládne, někteří končí na mirtazapinu a někdo si koupí útočnou pušku, když je legálně na prodej. A žádný psychotest nemůže zaručit, že i její majitel si v budoucnu nevyslouží „nečestný“ titul *osamělý střelec*.

HIM

O smyslu sošky Maurizia Cattelana nazvané *HIM* z roku 2001 jsem již mnohokrát mluvil. V roce 2012 byla vystavena u vchodu do Varšavského ghetta, byla tématem celosvětových diskusí a v roce 2016 ji nakonec zakoupil za 17,2 milionů dolarů soukromý sběratel. Udělána je z polyesterové pryskyřice, vosku a pravých lidských vlasů a znázorňuje Hitlera s tělem dítěte, klečícího s rukama sepjatýma, s kajícím výrazem v tváři a pokorou v očích.

Časopis Reflex napsal: „Jediná informace, kterou o střelci (na pražské filozofické fakultě) potřebujeme vědět, je, že to byla zbabělá nula. Odsouzeníhodný člověk. Nic víc.“ Cattelanův *HIM* nám ale chce říci, že i o Hitlerovi musíme vědět „něco víc“, abychom porozuměli tomu, proč se spolu s miliony normálních Němců stal zloduchem 20. století.

„Hitler byl ve dvacátých letech ponížený bezdomovec, stojící na okraji společnosti.“ – říká například filozof Peter Traveny v rozhovoru s Terezou Matějčkovou. I jeho životem tak prokmitla naděje, že se nestane pouhým HIM, který „sám kolotá vesmírem“, jako vrah Maršík z Poláčkova románu *Hlavní přelíčení*.

Pražský arcibiskup Jan Graubner řekl během rekviem za zastřelené ve Svatovítské katedrále, že „v obětním průvodu přineseme k oltáři jednu růži za každou oběť a jednu i za toho, který se nechal zlem tak ovládnout, že se stal nástrojem smrti“. Navázal tak na velkou křesťanskou tradici pokání (zlo je na světě i naší vinou, protože jsme nebyli dost dobrými křesťany), jež nás učí rozumět zlu jako náhlému zaslepení, které z kolísání mezi zlem a dobrem, vlastního každé stvořené bytosti, udělá předpojatou zatvrzelost, slepou k lidské křehkosti. V původním křesťanském příběhu se měl vrátit k Bohu i sám Satan (ještě Órigenés nezná věčné tresty pro hříšné, jen tresty očišťující).

Hitlerův kající výraz můžeme číst také takto: Proč jste dovolili, aby se tak zrudně rozmnožily situace, na něž je zlo nebo šílenství normální odpovědí, sdílenou miliony lidí? Podmínkou možnosti „porozumět šílené mysli“ je odvaha připustit si náš podíl na vzniku situací, v nichž zešilet je normální. Při výsleších řekl vrah redaktora Michala Velíška David Lubina, že ho otec bil „každý den, vyrostl ze mě grázl, kterého to přestalo bolet“, a ve škole měl jako „živé dítě“ problémy. Proč se nedovolal ničí pomoci?

Právnick z kanceláře ombudsmana Štěpán Jílka shrnuje své poučení ze spisů o chovancích diagnostického ústavu takto: „Kdybych si prošel tím, co tyto děti, byl bych úplně stejný, možná ještě daleko horší.“

Viník nikdy není jeden

Prezident republiky řekl v novoročním projevu, že „viník této tragédie je jeden. Nehledejme další viníky... Pojdme společně... přemýšlet nejen sami za sebe, ale i v kontextu komunit, ve kterých žijeme.“

Pokud ale přemýšlíme „v kontextu komunit, ve kterých žijeme“, nesmíme přehlédnout celou jednu skupinu viníků: ty, kdo vydělávají na tom, že je v Česku milion zbraní v soukromých rukou (více než v Polsku, které je čtyřikrát větší) a rychle přibývají. „Mezi lety 2013 a 2022 došlo k nárůstu vlastněných zbraní v naší zemi skoro o čtvrt milionu.“ – dozvídám se z veřejných zdrojů. „Militaristická kultura lásky ke zbraním, která se nám snaží namluvit, že... ve věci bezpečí (je třeba se spoléhat)... pouze... na svou zbraň..., je plodem narcistního individualismu a zásadní nedůvěry v cokoli, co přesahuje úzký zájem individua.“ – napsal právem Ondřej Holub v Deníku Referendum.

Všechny produkty přírody či lidských rukou se mohou stát prostředkem zla, když člověka ovládne chamtivost, vztek nebo podlehne mýtu nekonečného ekonomického růstu na konečné planetě. Nůž, kámen či větev stromu mohou být zneužity jako nástroje smrti, zbraně ale v sobě obsahují smrt jako svůj *telos*, jako užitek, který nabízejí: kdo vlastní zbraň, má v plánu vyřešit určité situace zabitím a jeho zbraň je tím cennější, čím účinněji zabíjí. Zabíjením ale zlo nezastavíme, jen rozmnožíme, proto je mezi námi (bohudík) tolik lidí, kteří odmítají držení zbraní „z principu“.

Kanadský sociolog Erving Goffman rozvinul vlivný přístup k sociologii, který nazvěme „dramaturgický“: analyzuje všechny možné strategie, které užíváme s cílem projektovat na druhé lidi takovou představu o nás samých, kterou si přejeme, aby o nás měli. Intuitivně platí určitá omezení, jejich respekt je podmínkou toho, že jsme ve společnosti považováni za „normální“, například když máme přehnanou představu o našem sociálním statusu, dostaneme se brzy do neřešitelných krizí – nezbyvá nám než naši představu o nás samých upravit, pokud nechceme riskovat vyloučení ze společenství „normálních lidí“. Krach naší sebedramaturgie je vážným sociálním problémem, častým důvodem sebevraždy. Sociální dramaturgie doprovází všechny naše sociální aktivity, někdy je v pozadí, někdy v popředí, ale je nepotlačitelná.

Pro definici nás samých, kterou chceme svobodně inscenovat pro druhé, hledáme neustále argumenty, podporu, svědky, snažíme se ji upevnit v jejich paměti. Za půl století, které uply-

nulo od let masových „vzpour proti všem systémům“, hrůzně posílily aparáty, jež nás bezohledně definují podle svých kritérií a kódů. Naše šance inscenovat úspěšně ve veřejném prostoru vlastní „autorskou“ představu o nás samých, bez níž nelze uhájit právo na důstojnou existenci, se rychle zmenšují: mezi ideální definicí nás samých a definicí reálnou (tou, kterou nám druzí lidé jsou ochotni veřejně dosvědčit) roste napětí, i když často mírněné „něžným přísvitem“ empatické ironie, která je jedním z nejhlubších motivů literárního díla Milana Kundery.

Podle svědectví pracovníků hospiců umírající nejčastěji litují toho, že neměli odvahu „žít život věrný sobě, ne život, který od nich očekávali druzí“. Proč se očekávání druhých proměňují tak často v klecová lůžka, z nichž nelze uniknout?

Wikipedie definuje klecové lůžko jako omezovací prostředek, používaný v psychiatrických léčebnách a zkonstruovaný tak, aby jej oběť nemohla opustit. Pod mezinárodním tlakem bylo jejich používání v Česku zakázáno v ústavech sociální péče, v psychiatrických léčebnách ale zůstává legální. V roce 2012 jedna pacientka, jen pár hodin poté, co byla do takového lůžka uvržena, roztrhla část sítě v horním rohu a oběsila se. „Šetřením nebyly zjištěny žádné podezřelé okolnosti smrti.“ – prohlásil tehdy policejní mluvčí.

Peklo jsou ti druzí

Každé sociální „já“, každá představa o sobě samém, kterou chceme druhým sdělit, má své strašné nepřátele – esencialisty, lidi myslící pomocí klecových pojmů. Klecové pojmy obkličují to, co označují, sítí, z jejíhož sevření se to označené nedokáže vysvobodit: myšlení pomocí klecových pojmů nazvěme esencialismus, protože připisuje tomu, co ty pojmy definují, nějakou nezměnitelnou esenci, kterou musí živá bytost pod kontrolou esencialistů naplnit svou existencí. Klecové pojmy radikálně omezují právo lidí na to být druhými slyšení a vidění bez předsudků, bez předem daného soudu.

Ve výpovědi osminásobné vražedkyně Olgy Hepnarové čteme: „Cítila jsem se jako kus kamene, se kterým si kdekdo pohazuje... Ráno jsem vstávala již se strachem, co zase toho

dne zažiji a co kdo proti mně bude mít. Pak jsem šla do školy, strašně nerada a s obavami, které se vždy vyplnily... (Můj čin nepramenil) ze zoufalství, ale naopak... prováděla jsem bilanci svého života a... došla k závěru, že... mi nebylo dáno, abych žila jako ostatní. A to od samého počátku..."

„Peklo jsou ti druzí,“ napsal Jean-Paul Sartre. A později dodal: „Právě tak jsem mohl ale napsat, že ráj jsou ti druzí... všechno přichází k člověku jenom od druhých, od lidí.“ Kdy se druzí stávají peklem a kdy rájem, kdy se v jejich blízkosti cítíme „jako kus kamene“ a kdy v bezpečí jako „šťastné děti“? Kdy masakr „druhých“ začal připadat Olze Hepnarové jako normální odpověď na peklo, kterým se pro ni stali?

Čtu například v jedné reportáži: „Eliška vypadá na dvanáct, je jí osmnáct, rok už žije na ulici, šlape, aby si vydělala na pervitin, nejhorší to je (říká), když při sexu ležím jako dřevo, klienti chtějí, abych rajtovala, což se mi vždycky nechce, pak na mě bejvaj zlí.“ Jaká je normální odpověď na otázku, před kterou tu holku stavějí ti, kdo za své peníze chtějí, aby při sexu rajtovala, jinak jsou zlí? Bodnutí nožem?

Vedlejším produktem důvěry v systém je nedůvěra k jedincům, jejichž nepředvídatelné záměry vychylují systém z rovnovážného stavu. Strážci jeho rovnováhy na ně proto aplikují klecové pojmy, jejichž plošné užívání ale znetvořuje celou společnost: šíří kulturu vyzbrojování, zastrašování nepřizpůsobivých menšin a morální paniku z kontaminace „cizími kulturami“. V písni generačního vzdoru z roku 1961 *Z mého života* Hana Hegerová zpívá: „Byla jsem kdysi holka, kterou... / potčili všichni nedůvěrou... / Dneska tu stojím a jsem jiná / než původně byl ideál..."

Nazvěme společnosti, v nichž se přemnožují klecové pojmy, protože převládá nedůvěra k autonomii jedinců, „zavřené“.

Velký útěk z klecových pojmů

V říjnu 2017 z 32. patra hotelu Mandalay Bay v Las Vegas střílel Stephen Paddock (64) útočnou puškou do dvacetitisícového davu návštěvníků outdoorového festivalu. Zavraždil 58 lidí. Když policie vnikla do jeho pokoje, spáchal sebevraždu. „Vů-

bec netušíme, v čem spočíval jeho názorový systém.“ – řekl šerif. Uměl se ho ale někdo zeptat?

Kvalita našeho života závisí na kvalitě otázek, ke kterým ve společnosti, již chceme být částí, neumíme být ani lhotejní, ani na ně dát definitivní odpověď. Naučit se interpretovat jak jednání vlastní, tak i druhých jako neustálé odpovídání na takové otázky, je kanonická definice hermeneutického postoje; jeho dialogickým sdílením se formuje hermeneutická komunita.

V reakci na politické podceňování humanitních věd se u nás o jejich smyslu a užitku rozběhla pozoruhodná diskuse. Smyslem humanitních věd je, věřím, organizovat hromadné útoky lidí z klecových pojmů, v nichž je mnoho z nás uvězněno. To znamená: hájit vytrvale hermeneutický rozum, který nás učí, že výzva k ignorování otázky, na kterou je zlo odpovědí, vepsaná do věty „Jediná informace, kterou o střelci potřebujeme vědět, je, že to byla zbabělá nula.“, není odpovědí na zlo, ale součástí zla. Dokonce jednou z jeho nejnebezpečnějších podob.

Hermeneutická komunita hájí stanovisko, podle něhož zlo může ovládnout kohokoli kdykoli a kdekoli, pro každého se můžeme jako jeho druzí stát „peklem“ v nějaké míře. A každý jsme pro někoho takovým peklem někdy i byli, jen o tom nevíme, této vině se nelze vyhnout. Esencialisty je proto hermeneutická komunita skandalizována jako spolek slabochů, kteří místo jednoduché „likvidace zla“ obviňují celou společnost, a tím ji traumatizují; ze strachu před obviněním z kolaborace se zlem z ní proto mnoho lidí dezertuje.

Teror šířený myšlením pomocí klecových pojmů dělá z každé společnosti nebezpečné místo k životu.

V reakci na krvavé drama na pražské filozofické fakultě mají prý učitelé a studenti podstoupit krizovou intervenci a psychologicko-pedagogickou instruktáž pod dohledem odborníků. Hermeneutická komunita vychází naopak z osvobozující katarze, kterou v každém člověku vyvolává traumatizující vědomí, že v jakékoli společnosti se mohu i já sám stát „zbabělou nulou a odsouzeníhodným člověkem“. Hrozba je ale významně vyšší v zavřených společnostech, kde je pravděpodobné, že uvízneme v některém z plošně užívaných klecových pojmů.

K tradici humanitních věd proto vždy patřila ostražitost před příznaky uzavírání se společností – prvním z nich je dů-

věra v systém, daná občanům příkazem jako součást jejich občanských povinností.

Ke kritice Alice Koubové

(na adrese <https://www.novinky.cz/clanek/komentare-bezpecny-prostor-radikalni-neduvery-polemika-alice-koubove-s-textem-vaclava-belohradskeho-40462228>)

Řekněme především, že v úvaze *Věř systému, občane* nevycházím „z ostré kritiky výzkumného projektu Společnost nedůvěry“, jak mi Alice Koubová připisuje. Reaguji jen na „prezentaci“ toho výzkumu na serveru i-rozhlas. Prezentace je literární žánr, který obvykle shrnuje relevantní – z hlediska mediálního provozu – obsah určitého sdělení. Zarazila mě tendence prezentovat „nedůvěru ve společenský systém a jeho instituce“ jako jakousi šikmou plochu, po níž občan sklouzává k postojům, které vedou „k rozvratu státu“. Připomenulo mi to „politiku preventivní ochrany společnosti před ztrátou důvěry v socialismus“, jejímž neúčinnějším nástrojem byly rušičky, zákaz cestování do nepřátelské ciziny, a když přece, tak po návratu z ní podrobná bezpečnostní prověrka, zda tam člověk nebyl nakažen nepřátelskými hledisky.

Výzkumy veřejného mínění plní v demokraciích důležitou roli, protože odhalují, jak křehká je fikce, na níž je demokracie založena, totiž že démos splývá s logos, že většina má (přes všechny historické oscilace) pravdu. Velmi často ale se démos proti logos bouří, jak vidíme například v dnešních USA. Celé dějiny demokracie jsou dějinami vzpour kvantity proti kvalitě, která se snaží přelstít kvantitu – démos se bouří proti útlaku logos, logos se snaží přelstít démos. „Každá strana prohlašovala, že její povstalecké skupiny bojují za svobodu. Obě měly pravdu. Demokraté bojovali proti tyranii menšiny. Oligarchové bojovali proti tyranii většiny.“ – shrnuje rozporný příběh západní demokracie od jeho počátků až po současnost Joseph Heller ve svém parodickém románu *Nemalujte si to*.

V novém století se ale z digitálních mělčin vynořil nový politický aktér – digitální dav, formy a důsledky jeho vzpour proti logos ještě neumíme popsát.

Prezentace i-rozhlasu udělala, zdálo se mi, z pojmu *system* pojem klecový, postoj těch, kdo systému nedůvěřují, jsou tu pojednány jako příznaky nějaké nebezpečné choroby, kterou je třeba léčit. Nedůvěra v systém je u nás ale už dlouhá desetiletí nástrojem politického boje, platí totiž jednoduchá rovnice: Babiš (Zeman, Klaus a jiní takoví) jsou antisystém, ti, kdo proti nim bojují, jsou naopak systém. „Uvidíš, že až vyhraje příští volby Babiš, bude zas v humanitách v kurzu systému nedůvěřovat.“ – napsal mi v reakci na můj článek jeden významný sociolog.

A protože voliči jsou pořád ještě systém, je téměř čtyřicet procent občanů „potenciálně antisystém“.

Na Filozofické fakultě UK se v reakci na krvavé drama „už týdný odehrává (...) bezprecedentně komplexní reflexe, diskuze a jednání ve vztahu tomu, co se stalo.“ – píše Alice Koubová. Vše, co posiluje vědomí solidarity, je prospěšné, ale „komplexní reflexe“ by měla vyústit v iniciaci masových demonstrací ve veřejném prostoru proti zákonu, který umožňuje vyzbrojování občanské společnosti v České republice. Kdo jiný než učitelé a studenti Filozofické fakulty UK by se měli odvážit protestovat proti takovému zákonu a mocným lobbistům, kteří se za ním skrývají? Jen to by byla reakce hodná humanistické tradice filozofické fakulty.